

Silverarmar och silkeshuvuden: medeltida relikvarier i Norden

Lectios

Sofia Lahti

LECTIO

De flesta reagerar på ordet 'relik' och vet att det är något gammalt – en kvarleva, något som har blivit kvar – eller till och med att det gäller ett *helgons* kvarlevor. Ordet 'relikvarium' däremot är mindre känt. När jag förklarar för utomstående vad jag forskar i brukar jag säga ungefär så här: "Relikerna var viktiga eftersom de innehöll helgonets närvaro och heliga kraft. Men de kunde inte förvaras eller ställas ut som sådana, utan i otroligt fina behållare som gjordes av de skickligaste konstnärer eller hantverkare och av de finaste material, tänk dig till exempel en silverarm i naturlig storlek eller en emaljerad ask med helgonbilder på."

I större kyrkor fanns det hundratals relikvarier under medeltiden. I centrala och södra Europa kan man fortfarande se sådana mängder av relikvarier i kyrkor, men här i Norden har vi inte mycket kvar. En stor del av de här katolska föremålen gick förlorade i samband

med reformationen på 1500-talet. Helgon måste i stort sett ut från kyrkorna, med sina relikier och relikvarier. Silverföremål konfiskerades av Gustav Vasas fogder. Vissa relikvarier gömdes för att de inte skulle konfiskeras, och några relikvarier av mindre dyrbara material städades bara undan och glömdes.

Några relikvarier finns trots allt kvar i museer eller till och med i kyrkor. Här i närheten har Åbo Domkyrka haft bättre tur än de flesta nordiska kyrkorna. Där finns nämligen kvar fyra relikvarier. Där finns det så kallade Hemmingsskrinet, som egentligen består av två träskrin och som möjligen tillverkades för kulten av salige biskop Hemming.

Dessutom finns det två huvudrelikvarier, som är konstruerade av skallstycken och silkestyg. Det här hänvisar jag till i avhandlingens titel med "silk heads". Silkeshuvuden finns nog inte i titeln för att de skulle vara särskilt allmänna, tvärtom: vi vet inte om flera än dessa två i Norden. Jag skrev min pro gradu om det större silkeshuvudrelikvariet och konstaterade att det var ganska unikt, även internationellt, som en dubbel

bild: en konstruerad form av ett huvud och en broderad bild av en halshuggning. Det har diskuterats av flera forskare, men det finns ännu ingen säkerhet om dess identitet. Trots allt har det ofta använts som ett exempel på relikvarier eller relikier i Finland, och ofta förknippat till Sankt Henriks kult. Man har länge trott att relikvariet representerade Sankt Henriks huvud på grund av att han var skyddshelgonet för domkyrkan och hans relikier, inklusive hans huvud, var föremål för kult där.

Förutom "Silk heads" heter det också "Silver arms" i titeln på min avhandling, och silverarmar har det funnits i flera nordiska kyrkor. Två armrelikvarier av förgyllt silver överlevde reformationen genom att de låg nergrävda i en åker utanför Linköping. De är kända som Heliga Birgittas och Helige Eskils arm, alltså relikvarier av svenska helgon. Nu finns de på Historiska museet i Stockholm.

Men det som är typiskt för relikvarierna i Åbo och Linköping – och praktiskt taget för alla kvarstående nordiska relikvarier – är att det inte finns några skriftliga källor som skulle belysa deras historia eller bevisa

deras ursprungliga identitet, som deras koppling till kulten av ett visst helgon, till en viss kyrka eller en viss hantverkare.

Skriftliga källor har vi nog annars, och tolkningen av dem har varit ett av de centrala temana för min avhandling. Men källorna handlar om relikvarier som inte längre finns – eller till och med om relikvarier som vi inte kan veta med säkerhet om de någonsin egentligen har funnits.

Det är på grund av denna källproblematik som jag har valt pärmbilden för min avhandling. Den är inte från en nordisk källa, utan en tysk teckning av ett internationellt kyrkomöte, från krönikan om kyrkomötet i Konstanz 1414–1418, som är illustrerad och skriven av den lokala borgaren Ulrich von Richental. Enligt texten har bilden dock att göra med Norden: den föreställer ärkebiskopen i Lund Peder Lykke som står framför ett altare med två andra biskopar och håller ett bystformat relikvarium av Heliga Birgitta av Vadstena i sina händer.

I Konstanz skulle Birgittas kanonisation, alltså hennes helgonförklaring, offentliggöras. Det hade varit ett mångårigt projekt med flera aktiva kyrkliga och kungliga anhängare. Från andra källor vet vi att ärkebiskop Peder Lykke inte var ensam som advokat för Birgittas sak i Konstanz och att den slutliga helgonförklaringen kom först efter konciliet, 1419. Däremot har vi inga andra källor som skulle hänvisa till närvaron av Heliga Birgittas huvudrelikvarium.

Har vi alltså anledning till att tro att bilden föreställer ett föremål som verkligen har funnits? Och om inte, vilka orsaker skulle Ulrich von Richental ha haft för att inkludera ett bystrelikvarium av Heliga Birgitta i bilden?

Som sagt är det typiskt att ett relikvarium har överlevt medan alla skriftliga källor om det har försvunnit, och lika typiskt att en skriftlig källa hänvisar till ett relikvarium som själv har försvunnit. Därför är det alldeles möjligt att ett bystrelikvarium av Heliga Birgitta kan ha funnits och sedan försvunnit, och detsamma har hänt med alla källor som hänvisade till dess existens, förutom denna illustration i krönikan om kyrkomötet i Konstanz. Hundratals andra relikvarier har troligen försvunnit utan att några som helst bevis om deras existens finns kvar.

Det finns alltså inga andra medeltida källor med hänvisning till Heliga Birgittas byst- eller huvudrelikvarium, men det finns hänvisningar till hennes huvud eller skalle som kultföremål i Vadstena. Det användes för att bota sjukdomar och bars runt i kyrkliga processioner. Det är föga troligt att skallen skulle ha burits som sådan, utan något relikvarium, eftersom det var förbjudet, enligt det fjärde Laterankonciliet i 1215, att visa relikvarier utanför relikvarier. Den borde därför ha haft ett relikvarium. En huvudrelik placerades ofta i ett huvudformat relikvarium, men andra former kunde också förekomma.

Det hade kommit flera medlemmar från Vadstena kloster, som kunde ha tagit med huvudrelikvariet däri-

från till Konstanz. Kanske kunde ett nytt relikvarium till och med ha tillverkats just för att främja Birgittas sak framför beslutsfattarna i Konstanz.

Men om vi inte kan vara alldeles säkra på att Peder Lykke hade ett bystrelikvarium med sig, kunde det finnas andra orsaker för att han porträtteras med ett sådant? En möjlig förklaring är Konstanzkrönikans visuella retorik: Ulrich von Richental har tecknat andra huvudrelikvarier i liknande situationer i krönikan. Han kan ha ansett att det var det lämpligaste sättet att illustrera alla kanonisationsprocesser som diskuterades vid konciliet.

Relikvariet kunde också ha uppfattats som en symbol för Heliga Birgittas närvaro eller för ärkebiskopens roll i Birgittas process: han hade hennes kanonisation i sina händer.

På samma sätt är man tvungen att gå igenom flera tolkningsmöjligheter för varje medeltida källa. Trots de flera osäkerheterna kan jag nu påstå att det har funnits hundra- eller tusentals relikvarier i nordiska kyrkor. Källorna vittnar inte bara om deras forna existens, utan om hur de behandlades, köptes, förvarades, framställdes, och något av människors attityder genom vilka slags ord man använde för att tala om dem.

I mitt dagjobb arbetar jag med fotosamlingar. Därför har jag ofta blivit frågad om det finns någon koppling mellan dessa mina två favoritsaker, fotografier och relikvarier. Jag brukar säga: inte riktigt.

Men egentligen har relikvarierna ganska mycket gemensamt med de äldsta fotografierna, daguerreotyperna. Eller hur? Här glittrar det också av guld och silver med röd silke eller sammet. Den slutna asken för daguerreotypen antyder att den gömmer något särskilt och värdefullt som inte kan avslöjas när som helst för vem som helst. Inne finns fotografiet som en skyddad kvarleva, ett nästan mirakulöst avtryck av människor vars närvaro stannat kvar i den fina behållaren trots att de själva har gått bort för länge sen. I vissa fall har den ljuskänsliga bilden redan försvunnit. Och egentligen är till och med källsituationen likadan: man vet inte mycket om de bevarade daguerreotypernas ursprung, vem fotografen var eller vilka människorna i bilden var, och å andra sidan hittar man information om vissa daguerreotypister vars produktion man inte längre känner till.

Daguerreotyperna behöver fortfarande skyddas mot ljus och luft, och om en daguerreotyp har tappat sin behållare är bilden i stor risk att försvinna. Men när en relik hamnar utanför sitt relikvarium försvinner den bara i den meningen att den blir anonym och hemlös, en vanlig benbit vars helighet man inte ser med blotta ögat. I dagens museer bryr man sig inte längre om Laterankonciliet förbud mot att visa relikvarier utanför relikvarier. Till exempel på Historiska museet i Stockholm har relikerna från de två silverarmarna ställts i montern framför relikvarierna. Som Lena Liepe har konstaterat är det kanske just så här museibesökarna har möjlig-

Bild 1. Daguerreotyp, okänd, c. 1850. Finlands fotografiska museum. CC-0.

het att emotionellt uppfatta något av det medeltida fenomenet, genom att se relikbenen i sin blandning av vanlighet och helighet.

Om det väsentliga i relikvarier var helgonens närvaro, har vi nu ofta att göra med frånvaro. De flesta bevarade fysiska exempel av fenomenet är nu tomma relikvarier utan relikvarier eller hemlösa relikvarier utan relikvarium och utan identitet. Vi har tomma altare eller altarskåp fyllda med frånvaron av relikvarier. Och de skriftliga källorna är bevis på en frånvaro av relikvarier som med mer eller mindre sannolikhet har funnits.

Men med min avhandling hoppas jag ha hämtat tillbaka något av de försvunna eller förlorade relikvarierna ur källorna där deras minne har överlevt – tillbaka till vår medvetenhet och lite mera tillgängliga för vår nutida kännedom. Nu kan vi fortsätta, forska vidare, gå djupare och försöka förstå dem bättre.

FD Sofia Lahti arbetar som samlingsmannens vid Finlands fotografiska museum.

